

הגאון רבי יוסף חיים מזרחי שליט"א

מו"ל ספרי מרן הבא"ח ובעל סידור עוד יוסף חי וש"א"ס

בסתר ובגלוי

לכבוד הקובץ התורני "בדרכו", העוסק בדרכו של מו"ר ועט"ר הג"ר מרדכי אליהו זצוק"ל. היות ובזמנו (שנת תשנ"א) לאחר שהוצאתי לראשונה את הסידור שלי "עוד יוסף חי", קראני מו"ר ועט"ר ע"י משרתו בקודש ח"ר יהודה מוצפי ז"ל לבוא אליו לביתו כי יש לו כמה הערות והוספות לסידור. ואכן הגעתי וישבתי עם מו"ר ועט"ר במשך כמה שבועות שעות על גבי שעות וליבננו את הערותיו. מה שברור כי המטרה של שנינו היתה לערוך סידור ע"פ דעת מו"ר ועט"ר כמוהר"ר יוסף חיים זיע"א (הבן איש חי) שנוסחאותיו והלכותיו הם ע"פ קבלת רבנו האר"י ז"ל והרש"ש ז"ל. וכפי שכתב בהסכמתו הראשונה והשנייה לסידור.

על כן אני שולח כאן לפרסום בקובץ הנ"ל מאמר אחד מתוך עשרות מאמרים הנוגעים בנוסחאות התפילה ע"פ דעת רבנו האר"י ז"ל והרש"ש ז"ל, שהשי"ת יזכני לחדש בהם דברים נפלאים שלא שזפתם עין, ויהי רצון שאזכה לסיים חיבור זה בקרוב, למען תרבה האמת בעולם.

כתב רבנו מהרח"ו ז"ל בשם רבנו האר"י ז"ל ב"שער הכוונות" (דף נ ע"ד) שצריך לומר: "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ובגלוי" וכו'. עכ"ל. אמנם אצל הספרדים ועדות המזרח כיום זה הנוסח הנפוץ בכל הסידורים, אבל העוסק בנוסחאות התפילה רואה שרבים עסקו בנוסח זה ומה רצה רבנו האר"י ז"ל להשמיענו בדבריו אלו. מה שאני רוצה לומר ולהסביר כאן (חלק מחיבור מקיף על נוסחאות התפילה בשער הכוונות) הוא מה שרצה רבנו האר"י ז"ל להשמיע לנו ולתרוץ את כל הקושיות שהקשו עליו. וזה החלי בעזרת צורי וגואלי.

הנה בנדפס כתוב ע"פ כת"י מהרש"ו ז"ל "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ובגלוי עם כ"ף" (ללא תיבת וכו'). ומקור כל הקטע הזה מקורו הוא מתנא דבי אליהו רבה (סוף פרק כא) אלא דשם (מהדפוס הראשון וינציאה שני"ח ואילך) הלשון שונה, וז"ל: מכאן אמרו, יהא ירא שמים יראה גמורה [יראה]¹ על האמת, ודובר אמת בלבבו, בכל יום ויום ישכים ויאמר, רבון כל העולמים".

ותחילה אביא מ"ש בסידור עבודת ישראל (בר, עמוד 44) וז"ל:

1 תיבת "יראה" השניה אינה בדפוס ונוספה במהדורות מאוחרות, וראה לקמן בנוסח כת"י. ובכלל, הנוסח המקורי בתנא דבי אליהו (דפוס וינציאה שני"ח ובכת"י) הוא מאוד קצר "מכאן אמרו, יהא ירא שמים יראה גמורה [יראה] על האמת, ודובר אמת בלבבו, בכל יום ויום ישכים ויאמר, רבון כל העולמים, לא על צדקתינו אנהנו מפילים תחנונינו לפניך וגו' ואומר בעת ההיא וגו' אמר ה'. עכ"ל. ובעל זקוקין דנורא ז"ל ששינה את כל הסדר בתנא דבי אליהו ע"פ גרסת הסידורים, ועל פיו הדפיסו המדפיסים נוסח זה בפנים הספר. וכבר זעק על עוול זה בסידור צלותא דאברהם (ח"א דף עג, בעמק ברכה), ע"ש.

"במאמר זה כבר נתקשו הרבה (עיין תניא סימן ב'), והאמת יורה דרכו שאיננו מיועד להיות תפילה, רק תוכחה היא לאדם וכמו שיוצא בעליל מדברי תאנא דבי אליה (פרק כ"א) וז"ל: יהא אדם ירא שמים יראה גמורה, ומודה על האמת, ודובר אמת בלבבו, בכל יום ויום ישכם ויאמר: רבון כל העולמים, לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך וגו' עד בעת ההיא אביא אתכם וכו'. עכ"ל. הרי ברור כי התפילה בעצמה תחילתה "רבון כל העולמים" ומאמר "לעולם יהא אדם" הוא רק להזהיר ולזרז על תפילה זו. והסופרים שמצאוהו מועמד בסדר תפילות של רב עמרם והרמב"ם בראש "רבון כל העולמים" חשבוהו גם אותו מנוסח התפילה, ואין ספק שלא היתה כן דעת אלה הגדולים אלא כדעת תאנא דבי אליה, וכן באמת הטור (סימן מ"ו) התחיל מיד בנוסח "רבון כל העולמים". וגם בשני סידורי כתובי-יד איננו "לעולם יהא" וכו'. ועל פיהם לא העמדת לך נקודות. עיין יוסף אומץ [יוזפא] (סימן רכ"ג).

וכן הוא במחזור מעגלי צדק (סבינויטה שי"ז). ועיין בדברי קהלת (עמוד יט) שכתב כי בקהילת פרנקפורט דמיין אין אומרים תפילה זו בכלל, כי אין זו תפילה כי אם תוכחת מוסר הראויה להאמר מרב הדורש אבל לא בסדר תפילת הקהל. ע"ש.

מיהו, שיטה זו תמוה מכמה אנפי: א. גם לפי דבריו "שאיננו מיועד להיות תפילה רק תוכחה" וכו', איך יתורצו הקושיות על המאמר? ב. גם לפי דבריו, מה חסרון ראה בזה שהאדם פותח את תפילת "רבון העולמים" בלשון תוכחה כמובא בתנא דבי אליהו? ועתה מצאתי שזכיתי לכון לדעת גדולים, שכ"כ מה"ר שבתאי בסידורו (ח"ב עמוד 26) וז"ל:

"ולפי דעתי כי כל אלה הם דקדוקים שלא לצורך, כי אף לפי דבריהם שאמר אותו רב עמרם דרך מוסר, למה לא יאמר האדם אותו להעיר את עצמו להיות ירא שמים ולומר רבון כו' לתת תודה לה' יתברך, ובפרט כי גם בסדר הרמב"ם ישנו כמו שהוא לפנינו מלה במלה, גם מורי מהר"ם יפה כתב לאמרה."

ואכן, כל הרואה את דברי הקדמונים דלקמן (לבד מרש"י), ראה יראה דסברי שאומרים דברים אלו בנוסח התפילה, וכן הוא מנהג העולם.

וכן ראיתי בסידור קמחא דאבישונא (בולוניא ש"א) שכתב וז"ל:

"מצאתי כתוב במחזורים ישנים, שיש שהיו אומרים אותו בלחש, ואין התחלת הזמירות עד "רבון העולמים לא על צדקותינו". וזהו הנכון, ורק שנהגו לאומרו בקול רם... וטוב והגון לומר "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר", לזרז האדם להיות ירא שמים אפילו בסתר, כמו שאמר החכם: יהי מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. לפי כשעובר אדם עבירה, הוא אומר: או שלא יראנו אדם."

וצריך לפרש את דבריו כמו שכתבנו בס"ד, דאף שזה נכון שאין זה מנוסח התפילה, בכ"ז יש לאמרו בקול רם כדי לזרז את האדם להיות ירא שמים וכו'.

ובסידור צלותא דאברהם (ח"א דף עג, בעמק ברכה) כתב טעם אחר למה אומרים דברים אלו, אף שאין זה מענין התפילה אלא ברייתא היא, וז"ל:

ונראה לי, לפי שיש אומרים שאין לחתום בשם "ברוך אתה ה', מקדש את שמך ברבים", לפי שלא נזכרה ברכה זו בגמרא שלנו. להכי הקפידו להתחיל "לעולם יהא אדם וכו' וישכים ויאמר" וכו', א"כ הוי אמירה זו דרך לימוד ולא דרך ברכה ממש, ויצא מחשש ברכה לבטלה. ויכוין: אם מחוייבין בברכה זו - הוא אומרה דרך ברכה, ואם לאו - הוא דרך לימוד לחוד. ועיין מג"א (סימן רט"ו ס"ק ח') שכתב שלא יאמר השם בברכות, אע"ג שהוא לומד בגמרא. ועיין שע"ת (שם) שמביא בשם שאילת יעב"ץ שאין קפידא בדבר. ע"ש. ולשון המג"א שם לא משמע שיש איסור בדבר אלא שלכתחילה יחמיר בזה. מ"מ, אם עושה דרך ספיקא, דלמא מחוייב בברכה זו, יש לומר דאין קפידא. וראיתי זה כבר בספר דרך פקודיך בשם הרב הקדוש הרבי מלובלין זצ"ל בעהמ"ח סה"ק דברי אמת שכשעבר זמן קידוש הלבנה, היה אומר הברכה דרך לימוד בגמרא.

ואכמ"ל, ועיין בשו"ת יחיה דעת (ח"ג סימן יג) ובמה שנכתוב בענין אמירת ברייתא דרבי עקיבה במקום "ברכו", ומשם באר'ה.

נהדר אנפין לענין נוסחת הסידורים שלכאורה אינו בתנא דבי אליהו, הנה בטור (או"ח סימן מו) הביא משם "סידורי רב עמרם" את הנוסחא: לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר, ומודה על האמת, ודובר אמת בלבבו, וישכם ויאמר: "רבון העולמים" וכו' עד "לעיניכם אמר ה'". עכ"ל. ובבית יוסף (שם) הביא את דברי שיבולי הלקט (סימן ו) שגם הוא העתיק ככה את לשון התנא דבי אליהו (פרק כא) וזה לשונו:

תניא בסדר אליהו רבא (פרק כ"א): "העטופים ברעב בראש כל חוצות" - אין רעב אלא מדברי תורה, שנאמר (עמוס ה, יא): "לא רעב ללחם" וגו'. ועל אותו הדור הוא אומר: לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ומודה על האמת וכו' כי על רחמיך הרבים וכו'. [וקדמונינו ז"ל הנהיגו לאומרו בכל יום קודם שיתחילו הזמירות]. ורבינו שלמה (סידור רש"י סימן ה) הנהיג שלא לומר 'ירא שמים בסתר', מפני שתוהין לומר: וכי בסתר יהא אדם ירא ולא בגלוי?! ומתחילין "רבון העולמים". וגאון אחר כתב שהגון לאומרו, [שהרי לדעתנו הוקבע], שבא לזרז האדם להיות ירא שמים ואפילו בסתר, ולדבר אמת ואפילו בלבבו. וה"ר בנימין אחי אמר, שראוי לומר "בסתר", שלא אָמְרוּ אבא אליהו אלא כנגד דורו של שמד, אחר שגזרו שלא לקרות ק"ש ולא היו יכולין להיות יראין בגלוי, וזהו שאומר "וחייבין אנו לומר לפניך תמיד שמע ישראל" ועל כן הוא אומר "ברוך מקדש שמו ברבים", לפי שבשעת השמד אין שמו מקודש ברבים אלא בסתר [על כן אין לנו לשנות]. ע"כ.

ועיין בתניא רבתי (סימן ב) שהביא שיטות אלו, וכתב על שיטת רבינו שלמה "ודעת חיצוני הוא".

ואכן, בנוסח תנא דבי אליהו כת"י וינא (נדפס בתד"א מהדורת איש שלום פרק יט) כתיב "יהא אדם ירא שמים, ומודה על האמת", והעיר שם בגליון (הערה 26) בדפוס ויניציאה "ירא שמים יראה גמורה על האמת" ובכת"י ניכר שהיתה כתובה "גמורה" ומחק רגל הגימ"ל, ונוכל לקרות המלה "ומורה", אמנם ככתבתי "ומודה" שתמונת רי"ש ודל"ת אינה מדוייקת כל כך ויש להחליפן. ע"כ. ואכן כן הוא בכתב-יד רומי (הובא בתד"א מהדורת בני ברק תשע"ז, נכתב כנראה ד' אלפים תתל"ג, ונדפס כעין נוסח זה בוינה שנת תרס"ב, ובמהדורת צילום הכת"י בירושלים תשל"ב). והרב יצחק ס"ץ הביאו בנספח לסידור רע"ג מהדורת מכון ירושלים (סימן ז סעיף ב) וכתב: ויש להוסיף שכנראה במקום "יראה" צריך לומר "בסתר", כגרסת שיבולי הלקט. ע"ש. (אף שזה דחוק מאוד להחליף בין "בסתר" ל"יראה", מכל מקום ההכרח לא יגונה).

הרי לפנינו גירסא עתיקת יומין "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר, ומודה על האמת" וכו'. הן בתנא דבי אליהו והן בסידור התפילה, כמו שכתב שיבולי הקלט "וקדמונינו ז"ל הנהיגו לאומרו בכל יום קודם שיתחילו הזמירות". מכל מקום, לא מצינו גירסא עתיקת יומין שנוכר בה ענין ה"גלוי". ומכאן יש לדחות מה שכתב רבי שלמה אשכנזי בירחון אור תורה (שנת תשמ"ח סימן כח) דמה שכתב שבולי הלקט "בסתר" היינו דפירש מה שכתוב שתנא דבי אליהו "יראה גמורה". ע"ש. ואדרבה, הגר"י פלאג'י בספרו יפה ללב (ח"א סימן מח אות ב ד"ה והאמת) הבין דמשמעות "יראה גמורה" משמע בסתר ובגלוי, עיין שם.

וכן כתב הרמ"א בדרכי משה (שם אות ה):

"כן המנהג והסדר בסידורים שלנו רק שאומרים קודם רבון: "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר, ומודה על האמת, ודובר אמת בלבבו, וישכם ויאמר: רבון" כו'."

וכן הכריח הגיעב"ץ בספרו לוח ארש (סימן לד) שצריך לומר רק "בסתר" ואין להוסיף "כבגלוי", וצייין לזה בספרו מור וקציעה (סימן מו), וזה לשונו:

"ירא שמים בסתר. כך היא הנוסחא בכל ספרי הסידורים הנמצאים. ובסידור "בית תפילה" נדפס "בסתר כבגלוי". וזה התוספת מדעתו לאין צורך, כי חברו מוכיח עליו, דהיינו "ודובר אמת בלבבו", וכי תעלה על דעתך שפיו שקר ידבר?! אלא על כרחך פירושו: אפילו בלבבו. כך יפורש זה: אפילו בסתר. ועוד יש לומר, לפי שיראת שמים צריך הסתר וצניעות ביותר, כמו שאמר הכתוב (מיכה ו, ח): "וְהִצְנַע לְפָנַי עַם ה' אֱלֹהֶיךָ". ואף שראה בספר שיבולי הלקט שלא גרס כן, לא כתב שם כנוסחא זו הבדויה, אלא שדעת מי שהוא (=רש"י) שלא לומר "בסתר" כלל, וגם היא דעת בטלה, ולית מאן דחש לה, אך נוסח חדש זה לא שמענו, וכל המוסיף גורע. ולריק יגע, ובכבוד הראשונים פוגע. וגם זה התוספת המשובש אינו לשון מכוון כלל למדקדק בו. וק"ל. ולעולם ישנה אדם דרך קצרה, אפילו בבקשותיו ותחנונותיו, וכן כתוב (קהלת ה, א): "על כן יהיו דבריך מעטים". וכן הוא כאן בספר אהבה לרמב"ם ז"ל, כנוסח הישן."

ויש להעיר שתי הערות: א. אמנם כוונתו לדחות גירסת הרז"ה ב"בית תפילה" שכתב "כבגלוי", ולכן דיבר עליו בלשון חריף וזלזול, ובודאי שלא ידע כי כן הוא גירסת רבנו האר"י ז"ל, דאל"כ לא היה משתמש בלשון חריף וזלזול (וכבר עמד על זה האדמו"ר ממנוקטש בספרו דברי תורה מהדורא רביעאה אות ה, עיין שם). ב. לא זכיתי להבין מה שכתב "ואף שראה בספר שיבולי הלקט שלא גרס כן", אדרבה הרואה יראה שבספר שיבולי הלקט גרס הכי. ואפשר לומר בדוחק גדול, שכוונתו לשיטת רש"י המובאת שם בשיבולי הלקט, דלא גרס "בסתר" כי זה תמוה: וכי בסתר יהא אדם ירא ולא בגלוי?! ורוצה לומר, ואף שראה - הרב בית תפילה - בספר שיבולי הלקט שלא גרס כן, דהיינו דלא גרס תיבת "בסתר", שהביא שיטת רש"י הנ"ל, ולכן הוסיף "כבגלוי" כדי ליישב קושיית רש"י, הרי רש"י בעצמו לא כתב שם כנוסחא זו הברויה לומר "כבגלוי", זאת ועוד לית מאן דחש לה, ואם כן אין צורך ליישב נוסחא זו. מיהו, מה שכתב "אלא שדעת מי שהוא שלא לומר "בסתר" כלל, וגם היא דעת בטלה, ולית מאן דחש לה", כוונתו לשיטת רש"י בסידורו, ונראה שהבין כי רש"י גורס "לעולם יהא אדם ירא שמים, ומודה" וכו', וזה אינו נכון, אלא שלא גורס כלל תיבות אלו, כי מתחיל מ"רבון כל העולמים", כנ"ל בשיבולי הלקט ובסידור רש"י (סימן ה), ונימוקו של השיבולי לקט גרס לו לחשוב שרש"י כתב כן וקאי רק על תיבת "בסתר", וליתא.

ואכן, הכי גרס הרמב"ם והמחזור ויטרי, והכי גרסי בסידורי אשכנז, וכן כתב הרש"ם בסידורו (ח"ב עמוד 26), וכן הוא בסידור שפה ברורה לרב וולף הינדלהיים, וכ"כ בויעתר יצחק (סימן נו) להדיא: ירא שמים בסתר - בלי תיבת "כבגלוי". וכ"ה בסידור עבודת ישראל (אלא דס"ל שאין לומר נוסח זה כלל אלא הוא כפתיחה ל"רבון", ע"ש), וכן הוא בסידור השל"ה (דפוס ראשון ודפוס שני), והכי גרס האדמו"ר הזקן בסידורו (ברדיטשוב תרע"ג), וכן כתב בספר זריזותא דאברהם (פרשת בלק אות ה), הובא בספר "בעל שם טוב" על התורה (פרשת בלק) וז"ל:

"מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל" - כי תכלית היראה הוא להיות בפנימיות ולא בגלוי רק דווקא בסתר, ולא כנוסח ד"לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר כבגלוי"... אחר כתבתי זאת, שמעתי ממש דברים אלו אומרים בשם החסיד רבי ישראל בעש"ט, ושמתתי על זה. עכ"ל.

והכי סבירא ליה למהרי"ץ בתכלאל עץ חיים (ח"א דף יג), דלא גרסינן "ובגלוי" ולא "כבגלוי", עיין שם. אלא דמה שפירש "בסתר" היינו שיעשה מעשיו בסתר ולא בגלוי שלא יודע לבני אדם, אינו ענין ל"ירא שמים", דהול"ל 'לעולם יהא האדם עושה מצוות בסתר'. ודוק.

מיהו, בסידורי ספרד גרסינן "בסתר ובגלוי". ובודאי גרסי הכי בשביל לתרץ התמיה הנזכרת לעיל בשיבולי הלקט: וכי בסתר יהא אדם ירא ולא בגלוי?! לכן הוסיפו לומר "בסתר ובגלוי". מיהו, הרואה יראה שאין הכרח להוסיף תיבת "ובגלוי" כדי ליישב התמיה הנ"ל, שהרי בשיבולי הלקט הנ"ל הביא תירוץ יפה בשם גאון אחר שכתב שהגון לאומרו, שהרי לדעתנו הוקבע, שבא לרז האדם להיות ירא שמים ואפילו בסתר, ולדבר אמת ואפילו בלבנו. עד כאן. וכן כתב הגיעב"ץ

מדיליה, כדלעיל. אלא שראיתי בליקוטי מהרי"ח (ח"א דף מ ע"א) שכתב לדחות תירוץ זה (אלא שיש שם ט"ס במה שכתב כי הר"ר בנימין תירץ כן, וליתא), שהרי מציינו שלפעמים בגלוי הוא רבותא יותר, כמו שכתוב בטור (ריש סימן א) שלפעמים אדם מניח מלעשות מצוה מפני המעליגין. ע"ש. אם כן מציינו ג"כ אדם שהוא ירא שמים בסתר ולא בגלוי, ולכוננה זו אומרים "בסתר ובגלוי", להורות שלעולם יהיה ירא שמים, בין בסתר ובין בגלוי. עכ"ל. וכעין זה פירש בספר סדר היום (כדלקמן).

וכן יש להוכיח מתשובת אחיו של השיבולי לקט, שכתב:

"וה"ר בנימין אחי אמר, שראוי לומר "בסתר", שלא אָמְרו אבא אליהו אלא כנגד דורו של שמד, אחר שגזרו שלא לקרות ק"ש ולא היו יכולין להיות יראין בגלוי, וזהו שאומר "וחייבין אנו לומר לפניך תמיד שמע ישראל" ועל כן הוא אומר "ברוך מקדש שמו ברבים", לפי שבשעת השמד אין שמו מקודש ברבים אלא בסתר, על כן אין לנו לשנות".

הרי שמה שכתוב בתנא דבי אליהו רבה "ירא שמים בסתר" בלי "ובגלוי" זה דוקא לדורו של שמד, משמע שבדור שאינו של שמד יש לומר גם "בגלוי", כי יכולים לקיים גם בגלוי.

וכ"כ בספר ישמח משה (פרשת נח עה"פ בדורותיו ד"ה והנה), הביאו בספר ייטב לב (פרשת משפטים אות ג), וז"ל:

"והנה לפי השקפה הראשונה העושה בסתר משובח יותר מן העושה בגלוי, לפי שהעושה בסתר אינו עלול להתערב בו סיגים ממלאכת החונף, לכך נוסח אשכנזי הוא "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר כבגלוי", אבל נוסח ספרד הוא "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ובגלוי", והוא נכון לענ"ד, דאם עושה בגלוי ובפרסום מעשים טובים כמו בסתר בלי מחשבת חוץ, הוא המדריגה הגדולה שבגדולות והוא העבודה האמיתית, שבסתר דבר קל הוא להיות זך בלי סיג, אבל בפרסום ובגלוי דבר קשה מאוד הוא. ועל אופן זה היא חיוב עבודה שלא ישקוט ולא יניח מעבודתו יתברך, הן כשהוא לבדו ואין איש אתו, והן כשהוא בתוך רבוי עם, כי לא מראש בסתר דברתי, רק כל מה יכול להיות בהצנע ולא יתוודע לבני אדם, יעשה בהצנע, כאמור (מיכה ו, ח): "והצנע לכת" וכי', ולא ישתדל להודיע מעשיו לבני אדם כי זה מעצת החונף, אבל במה שלא יוכל להסתיר לא ימנע מהטוב משום זה, רק ידבק באהבתו ויכריח עצמו להיות כוונתו זכה לשמים".

וכ"כ הג"ר עזריה פיגו בספרו בינה לעתים (דרוש לו בחלק השני, דף ה), והביאו בסידור אוצר התפילות בפירושו עץ יוסף, ועיין שם ביאור הדברים כנ"ל. וכ"כ הרב בית דוד (סימן תצט) הביאו בשלמי ציבור (דף ס ע"א) ודחה נוסחת "כבגלוי", ע"ש. וכ"כ החסד לאלפים (סימן ו): "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ובגלוי", ולפי דעתי אין נכון לומר 'בסתר כבגלוי', כי הן בעוון יש עבירות

רבות שדשו בהן רבים ונעשו כהיתר ועושיין אותם בגלוי. עכ"ל. והביאו בכף החיים פלאג'י (סימן יב אות כו), אלא דאיהו לא ס"ל הכי, כדלקמן. וכ"כ בערוך השלחן (סימן מו ס"ק טז) שצ"ל "בסתר ובגלוי".

ועיין להגר"י צובירי בספרו ויצבור יוסף בר (ח"א שורש החיים דף לב) שהביא ראיה לדברי האומרים "ובגלוי" מלשון הכלי חמדה (סוף פרשת נח) שכתב וז"ל:

"זה שאמר 'נח איש צדיק תמים היה בדורותיו, את האלהים התהלך נח'. הכוונה לשבחו שהיה ירא שמים בסתר ובגלוי וכו'".

[וכבר הקדימו מהרי"ץ בתכלאל בעץ חיים שהביא ראיה זו, ופלא שלא ציין אליו]. ומה שהביא ראיה מלשון ספר הבהיר (מובא בתוספות הזוהר ח"א סימן לו), הרואה יראה שאין משם שום ראיה לנידון דידן. וציין עוד שכ"כ בספר סדר עבודה ומורה דרך (דף מב) שצריך לומר "בסתר ובגלוי". מיהו, הגר"י צובירי לא הכריע בין הגירסאות "ובגלוי" או "כבגלוי" דשניהם כאחד טובים, אבל בסידורו נססת הגדול גרים "כבגלוי".

אלא שיש לעמוד על קושיית הגיעב"ץ כנ"ל, כי חברו מוכיח עליו, דהיינו "ודובר אמת בלבבו", וכי תעלה על דעתך שפיו שקר ידבר?! אלא על כרחך פירושו: אפילו בלבבו. כך יפורש זה: אפילו בסתר. עכ"ל. הנה, בספר שלמי ציבור (דף ס ע"ג) הביאו בספר ליקוטי מהרי"ח (ח"א דף מ ע"א) כתב ליישב קושיא זו, וזה לשונו:

"ודובר אמת בלבבו - מאחר שחששו לזה והוסיפו תיבת 'כבגלוי', היה להם לחוש גם כן למה שכתוב 'ודובר אמת בלבבו', דלא יהיה נשמע בלבבו ולא בפיו, והיה להם לומר 'ודובר אמת בלבבו כפיו'. ושמא יש לומר דלא חששו לזה, דמאחר שאמר 'ומודה על האמת' משמע שיאמר האמת בפיו, ואח"כ אומר דגם בלבבו יאמר האמת. ע"ש".

וכן תירץ הג"ר מרדכי כרמי בספרו מאמר מרדכי (או"ח סימן מו) והביאו בשלמי ציבור (דף ס ע"ב) וז"ל:

"קצת קשה, דמאחר שחששו לזה והוסיפו תיבת 'כבגלוי' היה להם לחוש ג"כ למה שכתוב 'ודובר אמת בלבבו', דלא יהא נשמע בלבבו ולא בפיו, והיה להם לתקן 'בלבבו כפיו'? ושמא יש לומר דלא חששו לזה, דמאחר שאומר 'ומודה על האמת' משמע שיאמר האמת בפיו, ואח"כ אומר דגם בלבבו יאמר האמת, כן נראה לי ליישב הנוסחא. אבל האמת יורה דרכו דאין צריך לכל זה, דשפיר משמע 'בסתר' דרוצה לומר אפילו בסתר וכ"ש בגלוי, 'ובלבבו' וכ"ש בפיו, וכמ"ש מרן ז"ל בשם הגאון ע"ש".

ובזה תתורץ קושיא עצומה: מה חידוש הוא להיות ירא שמים בגלוי? פשיטא. ומעתה אתי שפיר, שיש אנשים שנמנעים מלהיות ירא שמים בגלוי מפני המלעיגים עליהם. ועיין לג"ר משה בן מכיר בספרו סדר היום (בסדר שחרית של שבת) שכתב כעין זה, וז"ל:

"ואחר כך יתחיל לסדר תפלתו ויאמר "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ובגלוי". והאומר "בסתר" לבד טועה, כי למה נשנה הנוסחא הטובה והיפה משום דברי האומר: מה חידוש הוא לו בגלוי, פשיטא, העיקר הוא שיהיה ירא בסתר במקום שאין שם רואה אותו שום נברא. וזאת אינה קושיא, כי אין כוונתנו להשמיע חידוש, כי אם להודיע כיצד יתנהג אדם ירא שמים במעשיו, שצריך לו להיות לעולם יראת שמים כנגד פניו, בין בסתר בין בגלוי. ואפילו הרוצה לדקדק ולומר "בסתר כבגלוי" - טועה, כי אין הכוונה אלא כמו שאמור, ואפילו שצד אחד אין בו חידוש אין לחוש לזה, דאגב חדא נקט תרתי, וכן דרך תנא בכמה מקומות. דוק ותשכח."

מיהו, רבנו האר"י ז"ל לא ניחא ליה בגירסת "בסתר ובגלוי", וזאת משום דסבירא ליה דלא אמרינן לשון "ירא שמים" אלא על דברים שבסתר, וכמו שאמרו (בבא בתרא פח ע"א): אמר רב הושעיא: הכא בירא שמים עסקינן, כגון רב ספרא דקיים בנפשיה "ודובר אמת בלבבו". ע"כ. ועיין שם בפירושו רש"י ז"ל. וכן בתנא דבי אליהו רבה (פרק יח) אמרינן "ירא שמים בסתר". וכן כתב בספר "זריותא דאברהם" (פרשת בלק סימן ה), הובא בספר "בעל שם טוב" על התורה (פרשת בלק) וז"ל: תכלית היראה הוא להיות בפנימיות ולא בגלוי רק דווקא בסתר וכו'. ע"ש. ועתה מצאתי בספר בן אברהם (אישטרושא, דף סט ע"ב) הביאו היפה ללב (סימן מח אות ב) שהביא ראייה זאת מדרב ספרא, שבדברים שבסתר ניכר כי כל מעשיו האחרים הם מתוך יראת שמים (אלא דגריס "בסתר ובגלוי", עיין שם).

בפרט שבתנא דבי אליהו ובכל הקדמונים, רע"ג שבה"ל הרמב"ם ועוד, יצא מתחת ידם גירסת "ירא שמים בסתר" הרי שהקפידו ביותר על היראת שמים שבסתר, ומאידך כל סידורי הספרדים וכן ברפ"ד גרסי "בסתר ובגלוי", לכן מצא פתרון שמתאים לכל הצדדים וכתב שצריך לומר "בסתר כבגלוי". ועיין להגר"י פלאגי' בספרו יפה ללב (ח"א סימן מח אות ב ד"ה והאמת) שהאריך בזה שעיקר היראה הוא בסתר, עיין שם.

וכ"כ הפרי חדש (סימן מו ס"ק ח) וז"ל:

"וויאמר "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר כבגלוי", וכדאמרינן פרק תפלת השחר (ברכות כה ע"ב): כשחלה ריב"ז נכנסו תלמידיו לבקרו, אמר להם: יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו תלמידיו: עד כאן?! אמר להם: הלאו! תדעו, כשהאדם עובר עבירה אומר שלא יראני אדם וכו'."

וכ"כ במדרש שמואל (אבות ב, ד) ובספר מלחמות השם (שפירא) על פרקי אבות (שם).

ועתה מצאתי הוון לי שכן כתב הג"ר מרדכי כרמי בספרו מאמר מרדכי (או"ח סימן מו) וז"ל:

"ומבואר מדבריהם ז"ל שלא היה כתוב בסידורים שלהם רק "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר, ומודה על האמת ודובר אמת בלבבו", וכמ"ש הטור וכך העתיק מרן ז"ל, אמנם בסידורים שלנו כתוב "בסתר כבגלוי", ולפי נוסחא זו אין אנו צריכין לכל אלו החילוקים. ונראה לי ברור שתקון סופרים הוא, רצוני, שמפני קושיית רבינו שלמה ז"ל הוסיפו תיבת "כבגלוי".

וכ"כ השלמי ציבור (דף ס ע"א), אלא שלא הכריע אם לומר "ובגלוי" או "כבגלוי", אלא האריך והרחיב שהמוסיפים תיבה זו אין להם לחוש בזה על שינוי מטבע שקבעו חכמים, ובזה דחה מה שכתב הגר"י עייאש בספרו מטה יהודה (שם), ע"ש.

וכ"כ הגר"ח פאלאג'י בספרו "חוקות החיים" (חו"מ סוף סימן סד) נוסחת "בסתר כבגלוי", ודקדק לשון "לעולם" דכן צריך להיות בכל הדורות. וכן נראה דסבירא ליה לבנו הגר"י פלאג'י בספרו יפה ללב (ח"א סימן מח סוף אות ב), וכ"כ הרז"ה בסידור "בית תפילה" שצריך לומר "ירא שמים בסתר כבגלוי".

וכן האדמו"ר ממונקאטש האריך והרחיב בטוב טעם ודעת נוסחת "בסתר כבגלוי", עיין בספרו דברי תורה (מהדורא ה אות נו) דפירש שם: "בגלוי" כדי שילמדו ממנו דרכי תורה ועבודה וגמ"ח, ועי"ז יוכל היטב להצניע השאר וכו'. ע"ש. וכ"כ בספרו חמשה מאמרות (מאמר נוסח התפילה אות ל) ומאמר הלקוטות (אות מ"ד), ובדברי תורה (מהדורא קמא דף ח ע"א), ובדברי תורה (מהדורא רביעאה אות ה). ועיין שם שחרה אפו על לשון הגיעב"ץ הנ"ל על אשר הרחיב לשונו ופיו "כאשר בדה מלבו מאן דהו והדפיס בסתר כבגלוי". וסלקא דעתיה שכוונתו על רבנו האר"י ז"ל. ולא שת לבו כי כל דבריו נגד בר פלוגתיה הרז"ה בסידורו שכתב כי צריך לומר "בסתר כבגלוי", ולא זכר שר כי אלו דברי רבנו האר"י ז"ל. (וכן שגה בזה הגר"י פלאג'י בספרו יפה ללב ח"א סימן מח סוף אות ב, עיין שם). ועיין שם ב"דברי תורה" שהסביר כי גירסת "בסתר כבגלוי" ניחא לכו"ע, עיין שם.

